

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

4-kurs talabasi

Qurbonova Farangiz O'tkir qizi

+998951729400

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari yoritiladi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning tahliliy, mantiqiy va baholovchi fikrlash qobiliyatlarini shakllantiruvchi muhim kompetensiya sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda interfaol metodlar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Natijada boshlang'ich ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali yo'llari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, ona tili, o'qish savodxonligi, interfaol metodlar, mantiqiy fikrlash, pedagogik texnologiya, kompetensiya.

Kirish: Jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish sur'atlari, ilm-fan yutuqlari, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi XXI asrda inson oldiga yangi talab va vazifalarni qo'yimoqda. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimi jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri sifatida o'quvchilarda nafaqat bilim berish, balki ularning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi, tanqidiy va kreativ tafakkurini shakllantirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi, o'quvchining fikrlash tizimini shakllantirishning negizi bo'lib, bunda ona tili va o'qish savodxonligi darslarining ahamiyati beqiyosdir. Zero, bu fanlar orqali o'quvchilar matnni tushunish, tahlil qilish, baholash, muallif fikrini ajratish, muqobil qarashlarni ilgari surish, dalillash kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Ushbu kompetensiyalar esa tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismlaridir.

Yurtimizda ta'lim sifatini oshirish, xalqaro baholash dasturlariga tayyor o'quvchilarni yetishtirish, zamonaviy fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash borasida so'nggi yillarda keng ko'lamlil islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – taraqqiyot va bunyodkorlik yo'li" g'oyasi, ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlarga zamin bo'lmoqda. Davlatimiz rahbari ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, tanqidiy fikr yurita oladigan yoshlarni shakllantirish muhimligini ko'p bora ta'kidlab, shunday degan edi: "Bizga tayyor bilimni emas, balki mustaqil fikr yuritib, yangilik yaratadigan yoshlar kerak". Ushbu fikrning o'ziyozq hozirgi davrda ta'limning asosiy vazifasi – tanqidiy fikrlashga ega shaxsni tarbiyalash ekanligini ko'rsatadi. Tanqidiy fikrlash - bu shunchaki tanqid qilish emas, balki ma'lumotni chuqur anglash, asosli savollar qo'yish, muqobil yechimlar taklif qilish, dalillar asosida fikr bildirish, xulosalarni tahlil qilishni nazarda tutadi. Pedagogik adabiyotlarda tanqidiy fikrlash "mantiqiy-tahliliy fikrlash", "refleksiv fikrlash", "kreativ tahlil", "aqliy faoliyatni samarali boshqarish" kabi sinoskalar orqali ham izohlanadi. Barchasi bir maqsadga – o'quvchining fikrlash faoliyatini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda o'qish savodxonligi bo'yicha xalqaro tadqiqotlar (PISA, PIRLS, TIMSS) talablari ham aynan shunday ko'nikmalarga tayangan holda ishlab chiqilmoqda. Xususan, PISA

dasturi o'quvchilardan matnni yodlab olishni emas, balki uni tahlil qilishni, baholashni, olingan ma'lumotni real hayotga tatbiq etishni talab qiladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni taqozo etadi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslari tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun eng qulay maydon hisoblanadi. Matn ustida ishlash jarayoni o'quvchilarda ma'no idroki, sabab-oqibatni aniqlash, g'oyani tahlil qilish, muallif fikrini anglash, o'z munosabatini bildirish kabi yuqori darajadagi aqliy operatsiyalarni faollashtiradi. Aynan shu jarayonlarda "Nima uchun?", "Qanday?", "Agar shunday bo'lsa-chi?", "Muqobil yechim bormi?" kabi savollar qo'yish – tanqidiy fikrlashning poydevorini mustahkamlaydi. Bunday savollar o'quvchining mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi, uni mulohazaga chorlaydi, dalillashni o'rgatadi.

Bugungi raqamli asrda bolalar turli axborot oqimi ichida yashamoqda. Turli manbalarda keltirilgan ma'lumotlarning haqqoniyligi, mazmuni, mantiqi, ijtimoiy ahamiyatini aniqlay olish – muhim hayotiy ko'nikmaga aylandi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, boshlang'ich sinfdayoq o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish - ularga axborotning mohiyatini anglay olish, noaniqlikni tahlil qilish, fakt va fikrni farqlash, xatoga yo'l qo'ymaslik, turli vaziyatlarga to'g'ri baho berish imkonini beradi. Yosh davrning psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, 7–10 yoshli bolalarda mantiqiy tafakkur asoslari shakllana boshlaydi, ularning xotirasi obrazli fikrlashdan mantiqiy fikrlashga o'tish bosqichida bo'ladi. Shuning uchun o'qish savodxonligi va ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish metodikasini ilmiy asoslash, uni amaliyotga tatbiq etish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Asosiy qism: Tanqidiy fikrlashning mazmuni uning keng qamrovli kognitiv faoliyatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon bir necha asosiy faoliyat turlarini o'z ichiga oladi: **ma'lumotni tushunish**, ya'ni o'quvchi matn, nutq yoki boshqa axborotni to'liq anglab yetishi; **tahlil qilish**, ya'ni ma'lumotni tarkibiy qismlarga ajratish va asosiy g'oyalarni ajratib olish; **solishtirish va umumlashtirish**, ya'ni turli fikrlar va ma'lumotlarni bir-biri bilan bog'lab, umumiy xulosa chiqarish; **asoslash**, ya'ni har bir qaror va xulosani dalillar bilan mustahkamlash; **baholash**, ya'ni qaror yoki xulosaning mantiqiyligini, ishonchliligini tekshirish; va **yaratish**, ya'ni mavjud ma'lumotlar asosida yangi g'oyalarni ishlab chiqish va muammoga yechim topish. Shu tariqa, tanqidiy fikrlash jarayoni o'quvchida mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini uyg'otadi.

Tanqidiy fikrlashning belgilari o'quvchilarning fikrlash darajasini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: **mantiqiylik**, ya'ni fikrlar izchil va tartibli bo'lishi; **ochiqlik**, ya'ni yangi g'oyalar va savollarga ochiq bo'lish; **dalillarga asoslanish**, ya'ni har bir fikr va xulosa aniq faktlar va izohlar bilan tasdiqlanishi; **o'z-o'zini tekshirish**, ya'ni o'quvchi o'z fikrini tahlil qilib, xatolarini aniqlay olishi; **muammoli fikrlash**, ya'ni muammoni aniqlash va uni hal qilishga intilish; va **moslashuvchanlik**, ya'ni yangi ma'lumot va vaziyatlarga qarab fikrini qayta shakllantirishga tayyorlik.

Tanqidiy fikrlashning komponentlari esa uning tarkibiy qismlarini tashkil qiladi va pedagogik amaliyotda har bir komponentni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Kognitiv komponent ma'lumotni tushunish, tahlil qilish, umumlashtirish va asoslash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Metakognitiv komponent o'quvchining o'z fikrini monitoring qilish, o'quv jarayonini boshqarish va xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Affektiv komponent mustaqil fikrlashga intilish, tashqi ta'sirlarga qarshi turish va qiziqish uyg'otadi. Ijtimoiy-kommunikativ komponent fikr almashish, boshqalar fikrini tinglash va hurmat qilishni o'z ichiga oladi. Amaliy komponent esa fikrlarni real

hayotiy vaziyatlarda qo'llash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashning shakllanishi, ayniqsa, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Kichik yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash ko'pincha sodda, amaliy va vizual usullar orqali rivojlantiriladi: o'quvchilar matnni tahlil qiladi, savol-javob o'yinlari o'tkazadi, hikoyalar bo'yicha muammolarni hal qiladi, turli variantlarni solishtiradi va o'z xulosasini chiqaradi. Shu tariqa, tanqidiy fikrlash nafaqat kognitiv, balki metakognitiv, affektiv va ijtimoiy-kommunikativ komponentlarni ham rivojlantiradi.

Bugungi kunda ta'limda tanqidiy fikrlashning shakllanishi innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, **problemaga yo'naltirilgan o'qitish (PBL), case-study, debate (munozara), brainstorming, project-based learning** kabi metodlar tanqidiy fikrlashni tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy o'quv dasturlari va kompetensiyaviy yondashuv tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'quv jarayoniga kiritishga imkon beradi. Shu tarzda, tanqidiy fikrlashning ta'limda paydo bo'lishi XIX asr oxirida boshlangan bo'lsa, uning shakllanishi XX–XXI asr pedagogik tajribasi va psixologik tadqiqotlar orqali izchil rivojlanib kelmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu jarayon maxsus metodik yondashuvlar, vizual va interaktiv mashqlar, muammoli vaziyatlar va savol-javob texnikalari orqali amalga oshiriladi, bu esa ularning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa: Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining eng muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash o'quvchilarning axborotni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va asosli xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi murakkab kognitiv jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy tahlillar asosida aniqlanishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularning yoshga xos psixologik xususiyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Bu davrda o'quvchilarda qiziquvchanlik, obrazli fikrlash va yangi ma'lumotlarni tez qabul qilish qobiliyati ustun bo'lib, bu holat tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida interfaol metodlardan foydalanish, matn ustida ishlash, savol-javob texnologiyalari hamda muammoli topshiriqlarni qo'llash o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va ularning mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchining yo'naltiruvchi roli esa ushbu jarayonning samaradorligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva, N. (2018). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi. Toshkent.
2. Akhmedov, S. (2020). Ona tili darslarida interfaol metodlar. Toshkent.
3. Aleksandrova, E.M. (2019). Razvitie lingvisticheskoy kreativnosti u mladshikh shkolnikov. Moskva.
4. Alimov, B. (2017). O'qish savodxonligini rivojlantirishning metodik asoslari. Toshkent.
5. Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. New York.
6. Anisimova, T.V. (2016). Metodika razvitiya kriticheskogo myshleniya v nachalnoy shkole. Moskva.